

OPATROVNICKÉ ZNALECKÉ POSUDKY – DOPORUČENÍ, NÁMITKY A ÚSKALÍ

souborný článek

Josef Pavlát¹
Oldřich Matoušek²

¹Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN,
Praha

²Katedra sociální práce FF UK, Praha

Kontaktní adresa:

PhDr. Josef Pavlát, Ph.D.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN
Ke Karlovu 11
128 21 Praha 2
e-mail: jpav@lf1.cuni.cz

SOUHRN

Pavlát J, Matoušek O. Opatrovnické znalecké posudky – doporučení, námitky a úskalí

Znalec-psycholog pomáhá státním orgánům při rozhodování o uspořádání péče o děti s využitím znalostí svého oboru. Nálezy znaleckého posudku jsou často soudem bez výhrad akceptovány a stávají se tak vodítkem k závažným rozhodnutím týkajícím se vitálních zájmů rodičů a jejich dětí. Znalec má značnou odpovědnost, hledá řešení, které je v nejlepším zájmu dítěte. Takové řešení může jít proti zájmům jednoho z rodičů.

Problém je, že v naší republice nemáme k dispozici doporučené postupy vypracovávání znaleckých posudků v opatrovnických sporech, na které bychom se mohli odvolat. Tento příspěvek má být impulzem k formulaci závazných doporučení pro práci znalců v opatrovnických sporech. Máme za to, že možným vodítkem k formulaci závazných doporučení pro práci znalců je uvedení a komentář k doporučeným postupům publikovaným Americkou psychologickou asociací. Práce tyto doporučené postupy představuje a komentuje. Zároveň poukazuje na úskalí a nejčastější nedostatky opatrovnických znaleckých posudků a dává doporučení, jak se jich vyvarovat. Zdůrazňuje, že zájem rodičů na kontaktu s dětmi musí být respektován, ale až „ve druhé řadě“. Zabývá se tím, jaké charakteristiky omezují výchovné schopnosti rodiče, či ho dokonce z výchovy vylučují. Zdůrazňuje nutnost vyváženého profesionálního postupu vypracování znaleckého posudku. Věnuje se potřebným kompetencím znalce, metodám, které používá, i ekonomickým otázkám.

SUMMARY

Pavlát J, Matoušek O. Child custody evaluation – recommendations, objections and pitfalls

Psychologist helps state authorities by decisions about child care arrangements by using knowledge of his discipline. Findings of the expertise are often accepted by the court without objections and become clue to important decisions. So the psychologist has considerable responsibility. Psychologist is looking for the solution which is in best interest of the child. It is an unpleasant reality such a solution always harms one or another parent. It is problem in our republic we do not have guidelines for child custody evaluations. This paper wants to inspire formulation of obligatory recommendation for child custody evaluation. We think the possible clue for formulation of binding recommendations for custody evaluation is publication and comment of recommended procedures published by American psychological association. Our paper enumerates and comments those procedures, points out pitfalls and most frequent difficulties of child custody evaluations and gives recommendation how to avoid them. It accents the interest of parents to have contact with their children. But priority is the best interest of the child. Our paper reckons conditions leading to limitation or exclusion of custody. It stresses necessity of emotionally balanced professional process of working out the child custody assessment. It deals with necessary competencies of the evaluating expert, with methods used and economic questions.

Klíčová slova: rozvod, rodičovský konflikt, rodičovské soudní spory, porozvodové uspořádání, přizpůsobení dětí, prosperita dětí.

Key words: divorce, parental conflict, parental litigation, post divorce arrangement, adjustment of children, child well-being.

ÚVOD

Soud vyžaduje znalecký posudek v případech opatrovnických sporů, ve kterých nemá dostatek informací, aby rozhodl. Obvykle tehdy, když je situace nepřehledná, anebo když je podezření, že některá ze zúčastněných osob (rodiče, děti, event. další členové rodiny) trpí poruchou duševního nebo tělesného zdraví. Zároveň skoro vždy platí, že rodiče se nedokázali o péči o děti dohodnout ani sami, ani s pomocí mediátora.

Případy, které jsou znalecky zkoumané, představují mezi případy řešenými soudem případy složitější, vážnější.

Práce znalce je upravena *Zákonem o znalcích a tlumočnících* (zák. č. 36/1967 Sb.). Výkon práva v opatrovnických věcech je řízen *občanským soudním řádem* (zák. č. 99/1963 Sb.). Zde je posudek znalce uveden jako jeden z prostředků, jimiž je možné zjistit stav věci, a může proto sloužit jako důkaz.

Znalec pomáhá státním orgánům při jejich rozhodování s využitím znalostí svého oboru. Cílem jeho posouzení je poskytnutí podloženého názoru na situaci dítěte a jeho rodičů. Podává expertizu podporující rozhodnutí o tom, kdo a jakým způsobem má o dítě v budoucnu pečovat, případně být s ním v kontaktu. Prioritou při vyšetření je posouzení rodičovských kompetencí obou rodičů; případně toho, co je překážkou uplatňování rodičovských kompetencí.

Nálezy znaleckého posudku jsou často soudem bez výhrad akceptovány a stávají se tak vodítkem k závažným rozhodnutím týkajícím se vitálních zájmů rodičů a jejich dětí. Znalec má tak značnou odpovědnost. Zasahuje do velmi citlivé situace, kdy jsou ohroženy nebo již poškozeny zájmy rodiče. Reakce na tuto situaci jsou obvykle dramatické – jde o porušování vitálního pouta rodič–dítě. Ve hře jsou silné emoce. Rozvodová situace je vážnou záležitostí, v níž se dekompenzují i až dosud uspokojivě adaptovaní rodiče. U mnoha dochází ke zhoršení tělesného i duševního zdraví. Řada rodičů je neurotizována, méně odolní jedinci jsou vyčerpaní, astenizovaní. Největším problémem, který překáží konstruktivnímu jednání, je dekompenzace akcentovaných a anomálních osobností, které často za příznivých okolností nemusí jednat tak, že působí obtíže sobě a svému okolí. Znalecky posuzované osoby častěji trpí poruchami duševního a tělesného zdraví, jejich konflikty jsou vážné, méně přehledné.

Znalec hledá řešení, které je v nejlepším zájmu dítěte. Rodič, který se cítí být posudkem a následným soudním rozsudkem poškozen, je často rozhněvaný. Pak si stěžuje, podává trestní oznámení, obrací se na etickou komisi, vyžaduje si vlastní znalecký posudek, eventuálně žádá ústavní znalecký

posudek. Bow a Quimell¹ ve svém přehledu posudků 198 soudních znalců shledali, že 35 % z nich zažilo stížnost k nějaké vyšší instanci (etické komisi, soudu apod.), 10 % zažilo dvě takové stížnosti a 10 % zažilo trestní oznámení.

Problém je, že v naší republice nemáme k dispozici doporučené postupy pro vypracovávání znaleckých posudků v opatrovnických sporech, na které bychom se mohli odvolat. Je proto třeba, aby naše odborná veřejnost tuto situaci reflektovala. Nicméně prací na toto téma je v našem písemnictví kritický nedostatek. Tento příspěvek má být impulzem k formulaci závazných doporučení pro práci znalců v opatrovnických sporech.

KOMENTÁŘ K DOPORUČENÝM POSTUPŮM APA

Máme za to, že možným vodítkem k formulaci závazných doporučení pro práci znalců je uvedení a komentář k jednotlivým bodům z doporučených postupů publikovaných v USA.²

1. Hlavním účelem posudku je doporučit uspořádání, které zaručuje nejlepší ochranu zájmů dítěte

Zájmem dětí je udržet si kontakt s oběma rodiči. Dalším zájmem dětí je žít ve stálém, nekonfliktním prostředí. Předpokladem obojího je určitá míra spolupráce mezi rodiči. Je třeba hledat způsoby, jak po rozvodu kontakt dětí a rodičů udržovat, jak dopřát dětem co nejméně změn v režimu života a jak rodiče přinutit ke spolupráci přes případnou vzájemnou nevráživost.

Nejzávažnější problém je zdraví a prosperitu dětí ohrožující porozvodový konflikt rodičů. Jednotlivé studie konstatují, že v nějaké formě rozvodového či porozvodového konfliktu se angažuje 30 až 40 % rozvádějících se (rozvedených) rodičů. V domácí studii, pro niž se podařilo získat 101 znaleckých posudků pořízených na vyžádání soudu, jsme u téměř poloviny souboru konstatovali, že rodiče jsou angažováni v akutní konfliktní situaci, čtvrtina rodičů pak v intenzivním akutním konfliktu.³

Je třeba, aby znalec hledal řešení, které konflikt minimalizuje. V situaci dramatického a přetrvávajícího konfliktu mezi rodiči je velmi obtížné či nemožné zajistit dítěti hodnotný kontakt s oběma rodiči. Znalec je pak nucen

hledat „nejméně špatné řešení“. To často znamená poškodit jednoho z rodičů. Obvykle se jako nejmenší zlo jeví poškození práv otce. Přestože je evidentní, že přítomnost a péče otce přispívá k prosperitě dítěte. Prioritu má řešení, které konflikt minimalizuje.

2. Nejlepší zájem dítěte je prioritou

Zájem rodičů na kontaktu s dětmi musí být respektován, ale až „v druhé řadě“. Projevy tohoto zájmu však nesmějí děti ohrožovat. Řešení svěřením dětí do péče a styků s nimi klade značné nároky na schopnost rodičů i v obtížné a emočně vypjaté situaci jednat takticky, konstruktivně, vyrovnávat se se ztrátami, jednat v první řadě v zájmu dětí a až ve druhé řadě hájit vlastní práva a cíle.

3. Posouzení je zaměřeno na rodičovské schopnosti, psychologické a vývojové potřeby dítěte a na to, zda jsou v souladu

„To znamená a) posouzení rodičovských schopností, b) posouzení prosperity a vývojových potřeb dítěte a eventuálně jeho přání, c) posouzení schopnosti rodičů tyto potřeby uspokojovat včetně posouzení rodičovské interakce.“

„Rodiče mají projevovat schopnost uspokojit budoucí potřeby dítěte, zajistit mu stále, milující prostředí. Znalec si má udělat přehled o možných nedostatcích rodičů. Posouzení eventuelní psychopatologie, pokud negativně ovlivňuje schopnosti rodiče, je důležité, nicméně není primárním cílem.“

Je žádoucí, aby v posudku nechyběl popis silných a slabých stránek výchovných schopností rodičů a popis péče, kterou dítě potřebuje, a jasně formulované doporučení vhodného uspořádání péče. Někteří znalci se jasně formulovaným doporučením vyhýbají. Podle našeho názoru takové doporučení je v kompetenci znalce a je nutné, aby se mu znalec nevyhýbal.

Nedostatečné výchovné předpoklady má jen rodič trpící závislostí na návykových látkách, vážnou duševní nemocí, vážnou osobnostní anomálií, sexuální deviací nebo mentálním postižením. Je legitimním úkolem znalce ověřit, zda rodič některou z těchto poruch duševního zdraví nemá, a pokud ji má, nakolik to má být zohledněno při rozhodování soudu o kontaktech mezi ním a dětmi. V ostatních případech by měl znalec konstatovat, že rodič výchovné předpoklady má, případně jaké předpoklady to jsou.

Znalec se má soustředit zejména na rodičovskou roli, případně na to, co její výkon komplikuje. Pokud je žádán o celkové zhodnocení osobnosti rodiče, měl by volit metody zaměřené na ty osobnostní charakteristiky, které jsou pro rodičovskou roli relevantní.

Cenným zdrojem informací je pozorování interakce mezi matkou a otcem i pozorování interakce mezi dětmi a dospělými. Pokud není pozorování interakce využito, měl by znalec zdůvodnit, proč to nebylo možné.

4. Psycholog je v roli profesionála, je objektivní a nestranný

Znalec nesmí vycházet z předpojatého stanoviska (např. ze stanoviska, že matka je vždy způsobilější pečovat o dítě než

otec, nebo ze stanoviska, že střídavá péče je vždy vhodný model péče). Nicméně opatrovnické posudky jsou zatíženy problémem, s nímž se nesetkávají například znalci posuzující pachatele trestných činů – v řešení otázek, které se týkají svěřením dětí do péče, je přítomen silný emoční tlak. Stává se, že neodbytné osobní zaujetí tlačí znalce k postupům a argumentům, které by nepoužili v řešení žádné jiné otázky. Na příklad Mo-Yee⁴ konstatuje, že debata, která se vede o vhodnosti jednotlivých forem porozvodového uspořádání, má ideologickou dimenzi: Jednotlivé studie a jejich závěry slouží jako argumenty silným zájmovým skupinám. Na jedné straně stojí organizace rozvedených otců, na druhé straně skupiny podporující zájmy matek.

Setkali jsme se například s posudky znalců, kteří jsou přesvědčeni, že jediným správným porozvodovým uspořádáním je střídavá péče. A vypracovávají znalecké posudky doporučující střídavou péči i tam, kde pro ni nejsou podmínky.

Pokud je znalec dotazován na vhodnost střídavé péče v konkrétním případě, měl by uvést, jaké příležitosti a jaká rizika toto řešení představuje pro dospělé i děti.

Kvalifikovaný odporník si musí být vědom povinnosti nestranné, emočně vyvážené úvahy, musí respektovat vědecké zásady dospívání k poznatkům. Hodnotí emoce, eventuálně i případy emočně prožívá, ale musí své emoce reflektovat, pracovat s nimi jako s informací, ne se jimi řídit.

Je chybou brát osobně eventuální negativní nastavení rodiče vůči znaleckému posuzování. Posudek může být soudem nařízen bez přání a souhlasu jednoho či obou rodičů. V takovém případě je velmi důležité vysvětlit rodičům, proč je třeba znaleckému zkoumání se podrobit, získat jejich souhlas a postupně navázat spolupráci a vztah vzájemné důvěry.

Znalec není v roli advokáta, který se snaží představit svého klienta v co možná nejlepším světle. Psycholog má jednat vyváženě, má být nestranný, informovat soud, dávat mu rady. Tato zásada platí i v případě, kdy je posudek vypracováván na žádost jedné ze stran. Pokud takový objektivní, nestranný postoj nemůže zaujmout, je třeba, aby případ odmítl.

Opatrovnické případy jsou soudy řešeny pomalu, běžné jsou dlouhé prodlevy mezi jednáními, odklady pro omluvy stran či jejich advokátů. Je žádoucí, aby k oddalování rozhodnutí soudu nepřispívali i znalci a posudek vypracovali v co nejkratší lhůtě, eventuálně při pracovním přetížení odkázali na jiné znalce.

Posudky ve věci opatrovnických sporů jsou náročné – je obtížné se v situaci orientovat. Nikdy si nemůžeme být zcela jisti, že náš závěr vychází z relevantních a spolehlivých informací. Vždy jsou dvě verze, které je třeba ověřit. Setkáváme se i se zmanipulovanými vyjádřeními lékařů, psychologů. Intervenuje emoční zaujetí celého sociálního okolí.

Stává se, že znalec dostatečně neprostuduje spis a své závěry opírá převážně či jen o „klinický dojem“ a výsledky testů. Je tomu tak i proto, že opatrovnické spisy jsou v některých případech neobyčejně obsáhlé. Vzácností nejsou posudky, které ignorují dobře doložená fakta.

Zásadní je získat a respektovat ověřené informace referující o chování, kompetencích, slabínách a selháních v reálných situacích. Znalci s dobrou klinickou zkušeností, nicméně bez dostatečné znalecké praxe, často považují

za spolehlivé informace získané v rozhovoru (anamnestická data, profesní historii a podobně) a na základě testového vyšetření, aniž by si je ověřili konfrontací se svědeckými výpověďmi a dalšími informacemi obsaženými ve spisu. Vždy musíme počítat s tím, že posuzovaný se snaží nejen udělat co nejlepší dojem, ale i podat o sobě a svém chování co nejpríznivější, eventuálně i zkršené či nepravdivé informace.

Bow a Quinnell² shledali u zkoumaných znalců, že k jejich závěrům v největší míře přispěly informace získané v rozhovoru s rodiči, v rozhovoru s dítětem a pozorování kontaktu dětí s rodiči. Nález psychodiagnostických metod podle nich přispěly jen v menší míře.

Znalec může správně posoudit situaci dítěte, jen pokud do svého vyšetření zahrne všechny osoby, které se podílejí na péči o dítě (například nový partner jednoho či obou rodičů).

Je nadbytečné užití kompletní testovou baterii v situaci, kdy soud znalci pokládá specifickou otázku. Je například zbytečné administrovat test inteligence, když rodiče mají vysokoškolské vzdělání či kvalifikovanou profesi a dítě má dobré výsledky ve škole. Informacím ze spisu o prosperitě a výsledcích rodičů i dětí je třeba dávat větší váhu než výsledkům v psychologických testech. Testové výsledky je vždy třeba interpretovat ve vztahu s fakty.

Je třeba vyvarovat se posudků, které vyžadují zvláštní kompetenci, eventuálně v takovém případě přizvat ke spolupráci znalce se zvláštní kompetencí. Stává se, že znalec nemá dostatečnou kompetenci na příklad v sexuologii a může mu uniknout sexuální deviace.

Tzv. soukromé posudky v opatrovnických záležitostech, tedy posudky vyžádané jen jednou stranou sporu, ztěžují objektivní zhodnocení situace dítěte a jeho rodičů. Tuto skutečnost by znalec měl ve svém vyjednávání o posudku reflektovat (bez ohledu na fakt, že posudky vyžádané jednou ze stran jsou právně rovnocenné posudkům, které si vyžádal soud, pokud mají všechny náležitosti).

Pokud se na znalce někdo obrátí se žádostí, aby zpracoval soukromý posudek v situaci, kdy již existuje posudek vypracovaný na žádost soudu, znalec by měl žadateli doporučit, aby navrhl vypracování revizního posudku.

Když ke zpracování tzv. soukromého posudku znalec přistoupí, měl by si znalec opatřit kompletní dokumentaci (ověřit si míru její kompletnosti). Měl by žadatele o posudek seznámit s nutností nestrannosti, tu dodržet, a pokud není možné ji dodržet, od zpracování posudku odstoupit. „Protistrana“ by měla být požádána o spolupráci.

Pokud znalec vypracovává soukromý posudek, může se v něm vyjádřit jen k osobě, kterou vyšetřoval. Osoby, s nimiž nebyl v přímém kontaktu, ať jde o dospělé, nebo děti, nemá hodnotit.

Někteří znalci znalecké posudky vyžádané jednou ze stran odmítají především z toho důvodu, že druhá strana není ze zákona povinna se takovému znaleckému posudku podrobit. V takové situaci považují za nemožné vypracovat kvalitní posudek, který by znaleckému posudku vypracovanému na základě vyšetření obou zúčastněných stran oponoval. Setkali jsme se nicméně vícekrát s posudky vyžádanými soudem, které vykazovaly závažné nedostatky, a posudek vyžádaný stranou, která byla poškozena, vedl pak soud k vyžádání revizního ústavního posudku či k tomu, aby v rámci slyšení znalců původní posudek

zpochybnil a rozhodl ke spokojenosti namítající strany. Znalecký posudek vyžádaný jednou ze stran tak může za příznivých okolností mít opravný účinek. Často je ne-příjemným dokladem toho, že znalecké opatrovnické posudky se někdy dělají i rychle, rutinně a nekvalitně.

5. Psycholog má potřebné znalosti a kompetence

Znalec má k dispozici znalosti a zkušenosti z vývojové psychologie, manželské a rodinné problematiky a jejich patologie, je obeznámen s dopady rozvodu na dítě. Zná zákony a postupy soudu v rozvodových sporech. Pokud problematika překračuje jeho kompetence, vyžaduje si konzultaci či příbrání dalšího znalce.

Volba metod použitých pro hodnocení dítěte a dalších osob je věcí znalce. Znalec by měl při svém zkoumání situace dítěte a rodičů volit více metod. Vedle rozboru dokumentace je nutné užití metody přímého pozorování interakce rodičů, interakce rodičů s dítětem, rozhovoru se všemi posuzovanými a testových metod. Pokud jde o testy, je nutné, aby znalec používal aktuální verze a normy. Projektivní metody mají být vždy doplněny standardizovanými testy. Anamnestické údaje o rodičích je možné zjišťovat dotazníkem a doplnit rozhovorem. Tyto mohou být důležité a měly by být v celkovém hodnocení zohledněny. Důležitá je i zdravotní a psychologická anamnéza dítěte, která se u menších dětí opírá o údaje rodiče, u větších také o jejich vlastní výpovědi. I tato anamnéza má být vždy zohledněna.

Setkali jsme se s výhradami proti posuzování osobnosti zúčastněných. Lze nicméně namítnout, že psycholog ve spolupráci s druhým znalcem (zpravidla dětským psychiatrem) vyšetřuje osobnost rodičů s ohledem na eventuální poruchy duševního zdraví (nejčastěji je porucha osobnosti, ve staré terminologii akcentovaná, anomální, psychopatická osobnost). Psycholog má k dispozici metody, které k posouzení těchto poruch přispívají. Pokud je osobnost normální, pak neexistuje žádný zákon omezující „právo rodičů“ v případě, že osobnostní rysy jsou takové či onaké. Je na úsudku znalců, aby informace získané vyšetřením osobnosti užili jako jeden ze zdrojů dat v posouzení rodičovské kompetence. Je třeba zdůraznit, že informace získané testovým vyšetřením jsou jen jedním ze zdrojů dat a že pozorování chování v delším časovém úseku (například popis chování otce v interakci se synem tak, jak ho v několika případech pořídily například pracovnice Fondu ohrožených dětí) je vedle kvalitní osobní anamnézy nejspolehlivější metodou posouzení osobnosti. Znalec v opatrovnických případech by tak neměl na výchovné schopnosti rodičů usuzovat převážně na základě jakýchkoli testových metod, ale především na základě informací obsažených ve spise, podle rozhovorů s posuzovanými a podle pozorování kontaktu rodičů s dítětem.

V rozvodových sporech se často setkáváme s rodiči vyznačujícími se poruchou osobnosti. Například prameny v našem seznamu literatury⁵⁻⁷ referují o vysokém výskytu poruch osobnosti a zneužívání návykových látek. Např. podle prvního z nich dvě třetiny ze 160 rodičů vykazovaly poruchu osobnosti, jedna čtvrtina zneužívání návykových látek. Především histriónské osobnosti se během vyšetření mistrovsky prezentují jako rodiče milující, trpící či mimo-

řádne schopní a kompetentní. Nekorigovaný „klinický dojem“ je pak zcela zavádějící – stává se, že znalci ani během zevrubného vyšetření poruchu osobnosti neodhalí. Nejsou s to udělat si jasno, že jednání rodiče trpícího poruchou osobnosti má jak na dítě, tak na druhého rodiče destruktivní dopad. Jen důkladná práce se spisem a ev. získání dalších nezávislých informací zaručuje adekvátní závěr.

Ve formulaci nálezů je třeba značné opatrnosti. Nemají být formulovány tak, aby je jeden rodič mohl zneužívat ve sporu s druhým rodičem. Pokud nekonstatujeme nepochybnitelné skutečnosti jasně omezující rodičovské kompetence (závažné psychiatrické onemocnění, abúzus psychotropních látek apod.), pak je lépe vyhnout se konstatování méně příznivých osobnostních rysů, které sice neomezují rodičovské kompetence, ale mohou se stát zbraní či argumentem protistrany. Opatrovnický posudek není sice věcí veřejnou, ale dostává se do ruky mnoha lidem (což jsou advokáti, jejich spolupracovníci, soudní úředníci, eventuálně další znalci protistrany apod.).

Je třeba vyvarovat se nepřiměřeně dlouhých posudků. Existují posudky přesahující 50 stran. Posudky jsou určeny soudcům, advokátům, policistům, sociálním pracovníkům, čili profesionálům, kteří jsou zpravidla časově hodně zatíženi. Ti dávají přednost posudkům do dvaceti stran, s jasným souhrnem důležitých skutečností a nálezů.

Další častou chybou je málo srozumitelný text přepletený odbornými výrazy. Známkou kompetence znalce je schopnost srozumitelně se vyjádřit, použít výrazy známé laikům. Posudek není určen znalcům z oboru psychiatrie či psychologie, ale soudcům, advokátům, policistům.

Na závěr: Znalecký opatrovnický posudek vyžaduje dobrý soulad klinického uvažování, schopnosti pozorovat a zaznamenat chování a vzájemný kontakt posuzovaných, vhodně užít psychodiagnostické metody, zevrubně kriticky posoudit a využít informace dostupné ve spise, eventuálně si vyžádat jejich doplnění. Důležité je a krátce a srozumitelně formulovat text.

6. Psycholog si je vědom možného vlivu své vlastní partnerské a rodinné situace a možných zkreslení vlivem svého sociálního statusu. Snaží se těmto vlivům se vyhnout

Rozvod a následné opatrovnické spory se nevyhýbají ani znalcům. Jejich úspěšné řešení se může stát zkušeností, která prohloubí jejich profesionální zdatnost. Nicméně z praxe známe případy, kdy nezvládnuté porozvodové spory ovlivňují znaleckou práci negativně. Setkali jsme se se znalci, kteří stereotypně doporučují střídavou péči („střídavkáři“), či se znalci, kteří ve vyhrocených porozvodových konfliktech doporučují změnu péče ve prospěch otce („zavržení otcové“).

Znalec se nemůže nechat ovlivnit pocity sympatie či antipatie. Ty často plynou z protipřenosu – znalec promítá do toho či onoho rodiče zkušenosti, zážitky a emoce spojené s vlastní životní historií. Takového zkreslení si často znalec nemusí být vědom. Pak je velkou pomocí konfrontace se spoluznalcem. Nejlépe opačného pohlaví, v jiné životní situaci, mladšího či staršího, ev. s dalšími rozdílnými charakteristikami.

Opatrovnické spory se dotýkají vitálních zájmů zúčastněných a budí velmi silné emoce. Silné emoce budí i u profesionálů, kteří se podílejí na jejich řešení. Kvalifikovaný odborník si nicméně musí být vědom povinnosti nestranné, emočně vyvážené úvahy, musí respektovat vědecké zásady dospívání k poznatkům. Hodnotí emoce, eventuálně i případy emočně prožívá, ale musí své emoce reflektovat, pracovat s nimi jako s informací, ne se jimi řídit.

7. Psycholog se vyvaruje toho, aby ve vztahu ke klientům byl v jakémkoli osobním či dalším profesním vztahu

Pokud je terapeutem rodičů či dítěte, neakceptuje roli znalce.

8. Postup znaleckého vyšetření určuje znalec s ohledem na to, jaké jsou mu položeny otázky

Znalci mají soudu odpovědět na zadané otázky. Ty se týkají vztahů mezi členy rozpadající se rodiny (případně i vztahů k novým partnerům někoho z dospělých) a výchovných schopností rodičů. Mají doporučit vhodné uspořádání péče.

Někteří soudci pokládají cílené otázky, mají dobrý náhled toho, co znalec je a co není s to posoudit, na co se má zaměřit. Někdy jsou však soudem pokládány široké, nespécifické otázky. Například „vyšetřete osobnost rodičů a dítěte“. Přitom není jasné, jaká osobnost rodiče (pokud nejde o poruchu osobnosti) je více a jaká méně vhodná pro péči o dítě. Odpověď na tyto otázky musí znalec formulovat se zřetelem k zájmům dítěte a také s ohledem na to, aby byla, pokud možno, podporována dobrá komunikace rodičů o dítěti.

9. Psycholog si vyžádá informovaný souhlas s postupem vyšetření, vhodným způsobem poučí i děti

„a) Informuje o účelu a používaných metodách, b) o tom, kdy si posudek vyžádal, a c) kdo bude hradit náklady.“

10. Psycholog informuje posuzované o limitech své mlčenlivosti a o možném úniku získaných informací

Znalec informuje posuzované, že k posudku mají ev. přístup soudní úředníci, obě zúčastněné strany, jejich advokáti, eventuálně zaměstnanci advokátních kanceláří, jednou ze stran vyžádání znalci atd.

11. Psycholog shromažďuje potřebná data ze všech dostupných zdrojů

Často je třeba zpracovat rozsáhlý spisový materiál. Výjimkou nejsou spisy tlusté několik desítek centimetrů. Studii

um spisu nelze podcenit. Pokud přesto nenalezneme dostatečně spolehlivé informace, je třeba si je vyžádat nebo nejasné informace ověřit. Nálezy znaleckého vyšetření je třeba interpretovat tak, aby byly v souladu s informacemi obsaženými ve spisu, eventuálně nesrovnalosti řešit kontrolním vyšetřením.

Pro posouzení dítěte, případně rodiny mohou být další profesionálně kompetentnější než znalec, pokud k tomu mají příslušné dovednosti a lepší podmínky. Znalcův kontakt s rodinou a dítětem je omezen na několik málo hodin. Sociální pracovník má možnost navštěvovat rodinu v jejím přirozeném prostředí, a to opakovaně. V některých případech má s rodinou zkušenost trvající již několik let. Učitel vidí dítě ve škole denně, na prvním stupni dokonce několik hodin denně, a také on může mít kontakt s dítětem dlouhou dobu. Může tedy dobře zhodnotit vliv rozvodu na psychiku a vztahy dítěte. Ve spise obvykle jsou obsaženy jejich více či méně relevantní vyjádření. Je nicméně třeba mít na mysli, že „svědecké“ výpovědi mohou být ovlivněny nekritickým emočním zaujetím referujícího.

12. Psycholog nepřeceňuje či nesprávně nehodnotí informace získané testovým vyšetřením či pozorováním

„Vyhýbá se závěrům, které nejsou dostatečně podpořené. Má na mysli omezenou validitu a reliabilitu používaných metod, informace hodnotí v kontextech. O možné omezené platnosti svých nálezů informuje soud.“

Stává se, že znalec ani po zevrubném prostudování spisu a následujícím znaleckém zkoumání, které dodrží všechny na něj kladené požadavky, není s to jednoznačně, s dostatečnou jistotou odpovědět na položené otázky. Pak je třeba tuto skutečnost akceptovat a soud o ní v posudku informovat.

13. Psycholog se nevyjadřuje k vlastnostem těch, které nevyšetřil

„Je nicméně možné, aby referoval o tom, co k nevyšetřeným osobám sděluje posuzovaný.“

Taková sdělení vypovídají především o vztahu vyšetřovaného k sociálnímu okolí. Nelze je považovat za zdroj spolehlivých informací.

14. Pokud dává soudu nějaká doporučení, pak vždy tak, aby zohledňovala nejlepší zájem dítěte

Doporučení se týkají především uspořádání péče, eventuálně asistovaného styku či mediace. Podle našich zkušeností se stává, že znalec doporučí mediaci či asistovaný styk i poté, co pokusy o ně již několikrát selhaly, a kdy pokračování takových pokusů je kontraproduktivní. Tím se jen prodlužuje doba, po kterou je rezidenční rodič i dítě v nejistotě, eventuálně pod tlakem. Je třeba smířit se se skutečností, že v opatrovnických sporech, v některých případech, není možné zajistit dítěti rozsáhlý styk s oběma rodiči (stává se to nejčastěji u rodičů trpících poruchou osobnosti, duševně nemocných, eventuálně agresivně či výrazně konfrontačně laděných).

15. Psycholog informuje o finančních nákladech posudku

K opatrovnickému posudku nelze ze všech shora zmíněných důvodů přistupovat jako

k rutinnímu úkolu. Opatrovnické posudky jsou buď pracné, nebo velmi pracné. Přitom každý znalec je zpravidla v časové či pracovní tísní, pod vsudypřítomným ekonomickým tlakem.

Pokud rodiče nedokážou řešit rozvodovou situaci dohodou, nutně se dostávají do obtíží všeho druhu. Bohužel i do obtíží ekonomických. A jejich součástí jsou i náklady na znalecký posudek. O těchto nákladech je třeba rodiče informovat.

Znalec je placen za jednu hodinu výkonu. Čím déle bude hodnocení trvat (tj. čím více metod při vyšetřování dítěte a rodičů uplatní), tím větší bude jeho příjem za posudek. Je nicméně třeba vyvarovat se nepřiměřeně rozsáhlých posudků. Je například nadbytečné užít kompletní testovou baterii v situaci, kdy soud znalci pokládá specifickou otázku.

Je zajímavé, jaký čas pro vypracování znaleckého posudku je považován za přiměřený. Bow a Quinnell² v citované práci shrnuli informace získané od 115 profesionálů (84% psychologů a 16% sociálních pracovníků). Respondenti udávali, že vyšetření a jeho zpracování si vyžádalo v průměru 35,4 hodiny.

16. Psycholog archivuje použité metody

V případě, že soud nebo protistrana požádají o doložení prezentovaných nálezů, je s to předložit použité metody (formuláře, protokoly atd.)

LITERATURA

1. Bow JN, Quimell FA. Critique of child custody evaluations by the legat profession. *Family Court Review* 2004; 42, 115–127.
2. American Psychologist. The American Psychological Association 1994; July, (49) 7: 677–680. Dostupné také na Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings (<https://www.apa.org/practice/child-custody.pdf>).
3. Pavlát J, Šusta M. Děti v rodičovských soudních sporech. *Československá psychologie* 2008; (LII) 5.
4. Mo-Yee Lee. A Model of Children's Postdivorce Behavioral Adjustment in Maternal and Dual Residence Arrangements. *Journal of Family Issues* 2002; 23: 672–697.
5. Hauser BB. Custody in dispute: Legal and psychological profiles of contesting families. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 1985; 24: 575–582.
6. Kressel K, Jaffe N, Tuchman B. A typology of divorcing couples: Implications for mediation and the divorce process. *Family Process* 1980; 19, 101–116.
7. Pavlát J, Janotová D. Děti v rozvodových sporech. Sborník přednášek IV. sjezdu České psychiatrické společnosti ČLS JEP 2002; 173–176.